

MAGYAROK A TÉRKÉPEEN

A népszámlálások statisztikai adataiból a népesség valódi földrajzi eloszlását szemléltető képet formálni máig a térképészet egyik legnagyobb kihívása – írtuk múlt heti cikkünkben. A soknemzetiségű Magyar Királyság sorsát a huszadik században nem a hiteles adatokból tudományos módszerekkel szerkesztett hazai térképek, hanem a politikai okokból, hatalmi szóra átrajzolt mappák döntötték el.

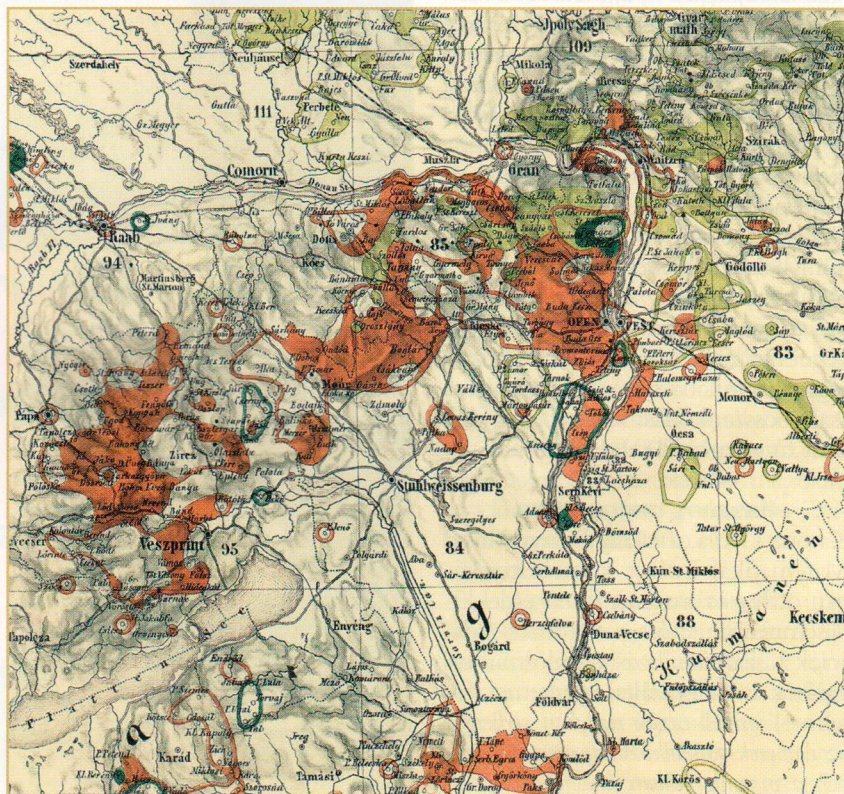
AXIX. században kibontakozó statisztikai térképezés fejlődésében fontos szerepet töltek be az 1840-ben Bécsben alapított Statisztikai Hivatal munkatársai. A hivatal igazgatója, *Karl von Czoernig* az 1850-es népszámlálás adatai alapján készítette el az Osztrák Birodalom – benne a Magyar Királyság – első, *menyiségi adatokon* alapuló etnográfiai térképét. A négy hatalmas lapon megjelent művet a bécsi Katonaföldrajzi Intézet nyomtatta. A térkép a vegyes etnikumú területeken *Joseph Vincenz Haeufler* ábrázolási módszerét alkalmazta: a többségi etnikumot felületi színnel, a kisebbséget pedig a települések köré rajzolt gyűrűkkel mutatja. A színválasztás is Haeuflert követi, aki a vörös színnel a németeket, a zöld különböző árnyalataival a szlávokat, sárgával a románokat (három fokozatban) ábrázolta. A magyar többségű területek *fehérek*, jobban mondva ezekre a felületekre nem nyomtattak színt. A színhasználat tudományos objektivitása valójában látszólagos. A magyarok lakta területek fehér foltjai az olvasóban valójában azt az érzetet erősítik, hogy Magyarország üres, vagyis a térkép ily módon „eltüntet” a magyarságot.

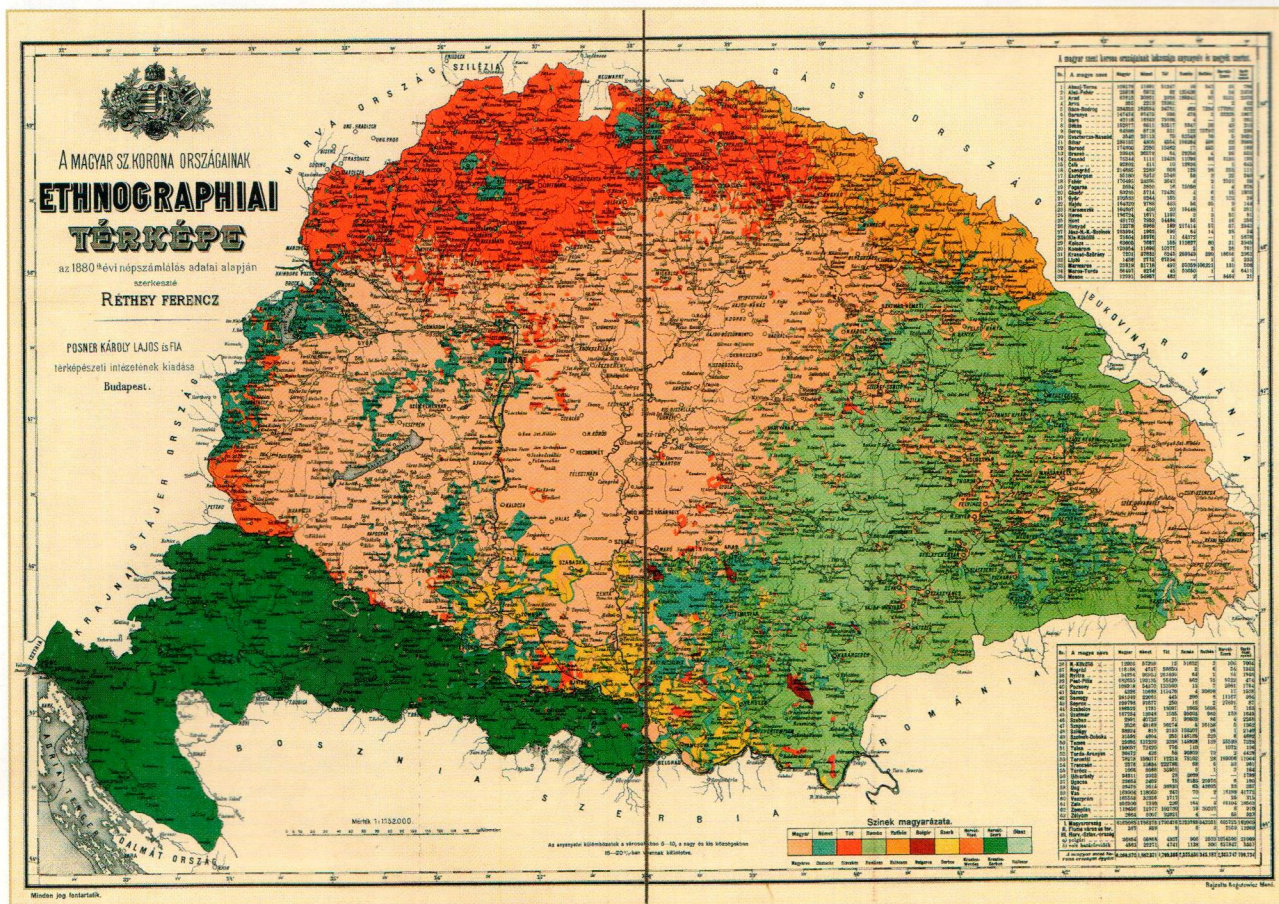
Magyar oldalról a választ már a Kiegyezés után, a statisztikus *Keleti Károly* ösztönzésére megvalósuló népszámlálás adatainak felhasználásával *Réthy Ferenc* adta meg. Az 1886-ban Budapesten kiadott térképe az 1880-as hazai népszámlálás eredményeit ábrázolta, és a magyar népességi térképészet első fontos, megbízható adatokon alapuló alkotásaként tartjuk számon. A Magyar Királyság Kogutowicz Manó rajzolta szép térképe felületi ábrázolási módszert alkalmaz, azaz mindenhol a többséget mutatja az adott etnikum színével kiszínezve. Ezt kiegészíti az

„anyanyelvi különbsétek” ábrázolása a városokban 15–20, a községekben 5–10 százalékos aránytól. Érdekes a térkép mai szemmel is korszerű színválasztása: a kisebb felületeket telt, erősebb színekkel, a nagyobbakat halványabb árnyalatokkal töltötték ki. A térképen a magyarságot az ország középső részét uraló, rózsaszínes árnyalat jelöli, míg – némileg szokatlan módon – a vörös szín itt a szlávokat, a narancs pedig a – tévesen – horvátokhoz sorolt vendeket jelöli. A hazai németeket azonban a fenti nemzetiségek meleg színeitől eltérő, hideg kékes árnyalat tölti ki, amely pszichológiai hatása miatt nemcsak jól megkülönböztethetővé teszi, de el is választja ezt az etnikumot a magyaroktól.

A Kogutowicz Manó alapította Magyar Földrajzi Intézet iskolai atlaszaihoz a budapesti egyetem földrajzi tanszékének professzora, *Cholnoky Jenő* szerkesztett népességi térképet az 1900-as népszámlálás adatai alapján. A felületi módszer kétségtelen hátrányait egy különleges ábrázolási módszer kidolgozásával kívánta csökkenteni a kiváló földrajztudós. A huszadik század elején, a Kogutowicz-féle középiskolai atlaszok után a lap a *Teljes Földrajzi Atlasz*ba is bekerült. Az ábrázolás módszertani újdonság volt: a szerkesztő a Magyar Királyság minden járásának területét a földrajzi fókuszlatokkal párhuzamos foktrapézokra, kis „négyzetekre” osztotta, majd az egységeket a nemzetiségek számával arányo-

A bécsi Katonaföldrajzi Intézet által kiadott Czoernig-térkép részlete az Észak-Dunántúlról (németek: téglasszín, világoszöld: szlovákok, sötétzöld: szerbek)

Rételyi térképen a magyar lakosságot jelölő téglaszín tölti ki a nemzetiségek élénk színe közötti területeket

san a megfelelő színnel töltötte ki. A statisztikai adatok az azonos méretű vonatkozási felületek miatt kétségteljesen jobban értelmezhetők.

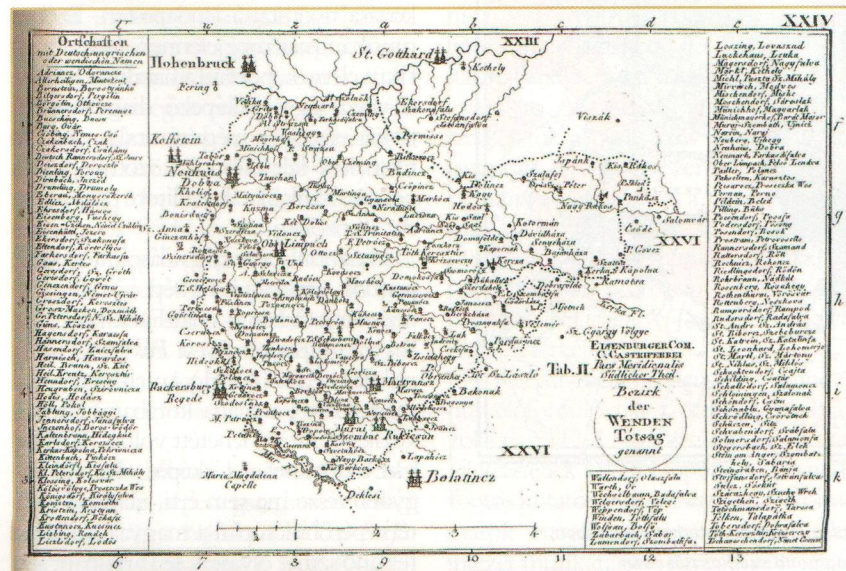
Magyarország huszadik századi történetét alapvetően befolyásolta az első világháborút lezáró béke-

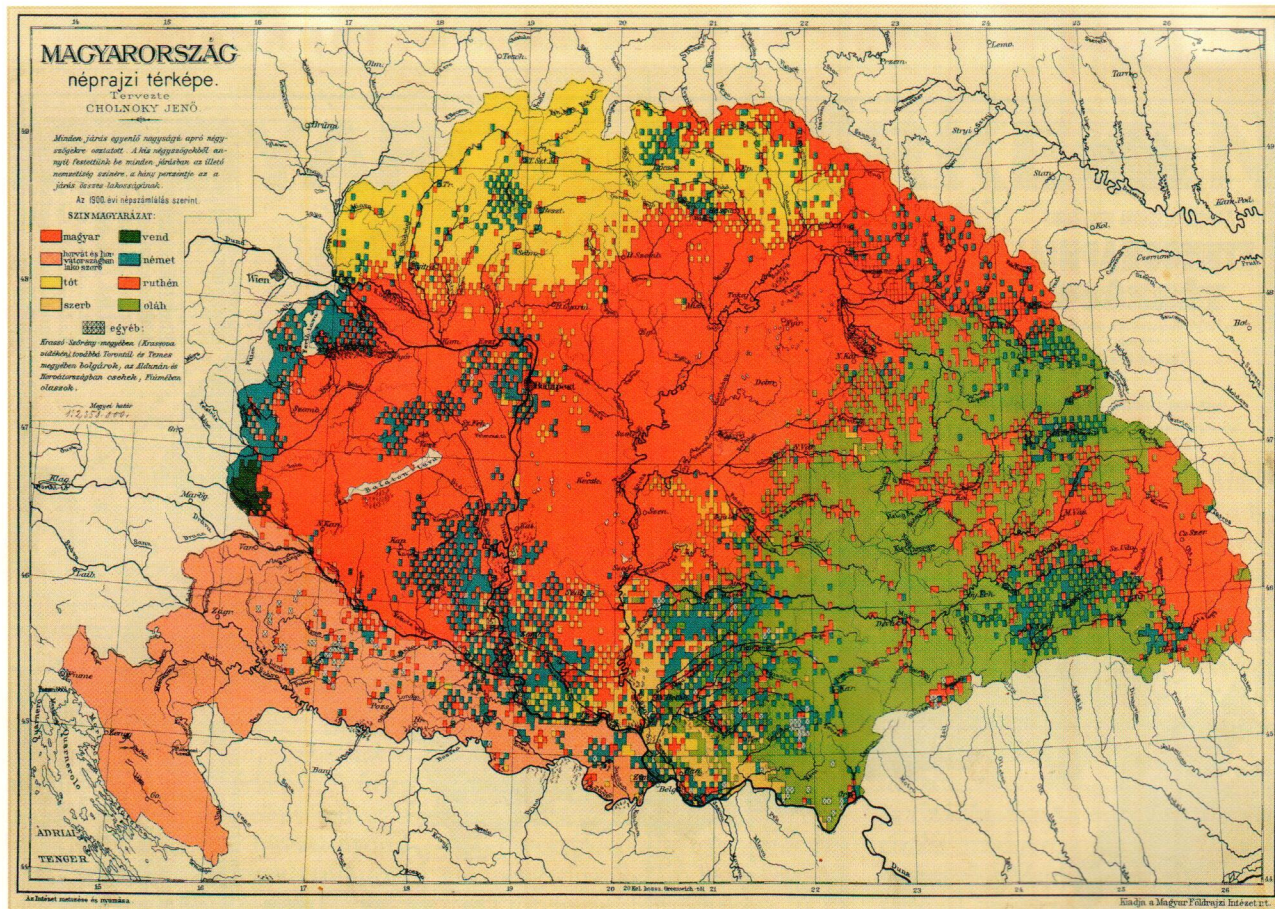
kötés, a hazai köznyelvben *trianon*-ként emlegetett diktátum. A vesztes háború következményei, mindenekelőtt az ország területi veszteségei azonban már ennek aláírása előtt is láthatóak voltak. A veszteség mértékét azonban csökkenteni lehet, ha az

ország etnikai viszonyait tudományos adatok alapján bemutató térképeket készítenek – gondolták a magyar szakemberek.

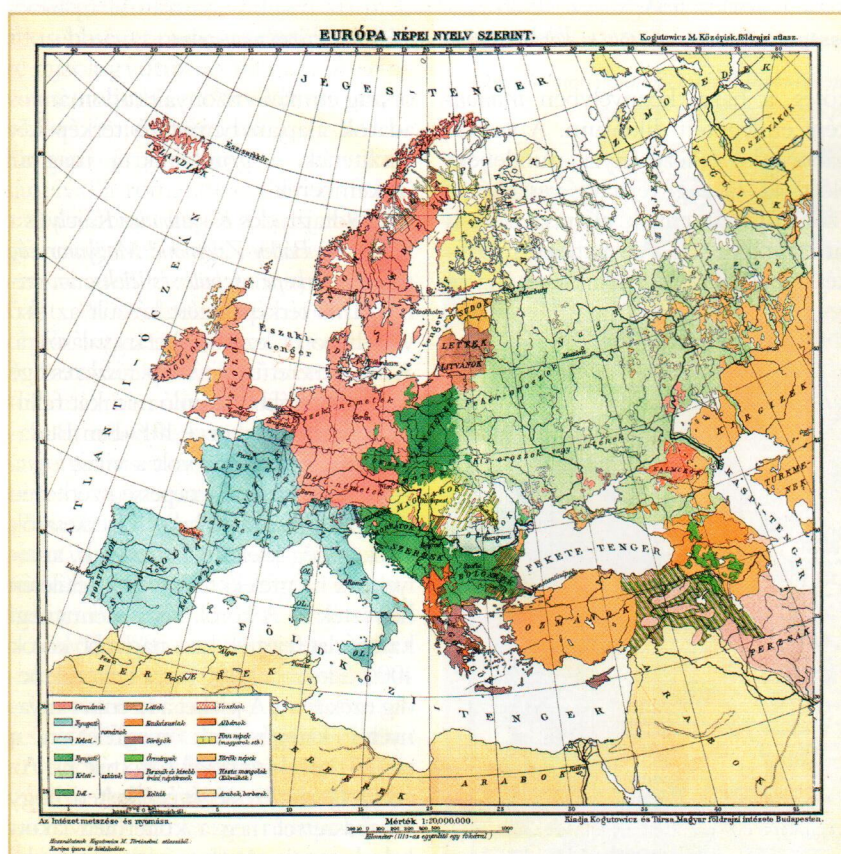
A földrajztudós *Kogutowicz Károly* és a néprajzos *Bátty Zsigmond Magyarország néprajzi térképe település és lélekszám szerint* című térképe ezért készült az első világháborút lezáró béketárgyalásokra. A nagyméretű falitérkép részletessége minden korábbi hasonló munkát felülmúlt, és kiadásakor – 1919-ben Budapest – ez a térkép volt a világ legnagyobb részletességű népelemszerkezeti térképe. Újdonsága, hogy a szerkesztők értékegység-jeleket alkalmaztak, amelyeket a megfelelő települések felületén helyeztek el. A körök négy mennyiségi kategóriát fejeztek ki: a nagyobb körök 1000, a kisebbek 100 főt, a félkörök pedig ezek felét. A jeleket a tizenkét anyanyelvi kategóriának megfelelően a nemzetiségek színével töltötték ki. Az ábrázolás részletességét érzékelteti, hogy a módszerrel még a külterületi lakott helyek, majorságok népességét is be tudták mutatni. A statisztikai adatok természete miatt azonban az anyanyel-

Részletes etnikai térkép a Szentgotthárd környékén élő vendekről

Cholnoky népességi térképe az 1900. évi népszámlálás adatait tükrözi

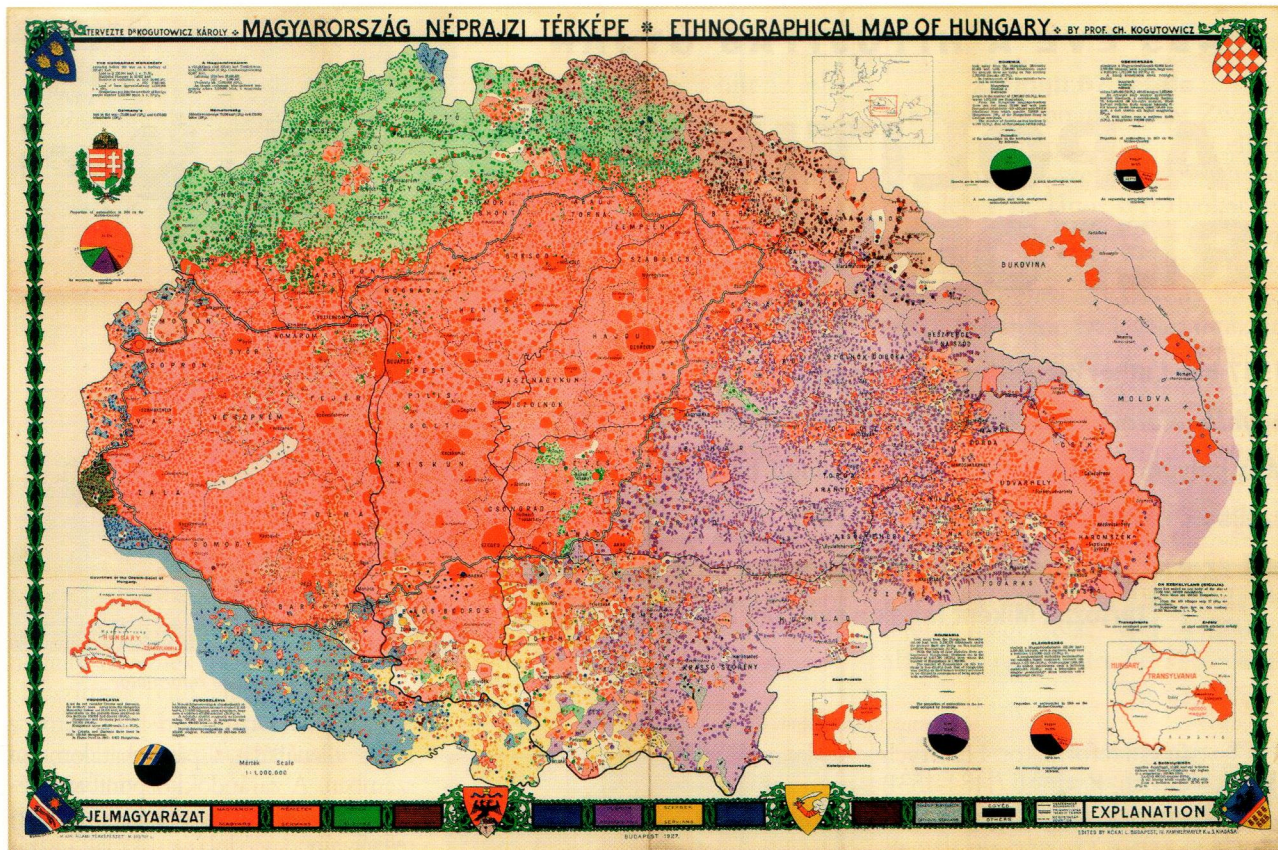

A világ legnagyobb részletességű népességszerkezeti térképe 1919-ben, Kogutowicz Károly és Bátky Zsigmond szerkesztésében

vi adatok még így sem mindig tükrözték a valódi nemzetiséget: például a zempléni kis falu, Komlóská ruszinjai politikai okból valamennyien magyar anyanyelvűnek vallották magukat, és így magyarként is kerültek a térképre.

Hasonló módszerű térképet készített 1919-ben két MÁV-alkalmazott, Dörre Jenő főmérnök és Lux Ernő felügyelő. A nagyközönség számára a Társadalmi Egyesületek Szövetségének kiadásában megjelent térképet Klösz György vállalkozása nyomtatta Budapesten. Ezen a munkán már megjelennek azok a grafikus elemek, például a hatalmas területi veszteséget jelképező diagramszerű térkép, amelyek még számtalanszor feltűnnek a két háború közötti revíziós politika szolgálatába állított propagandaeszközökön.

A trianoni béketárgyalásokra készült számos tematikus térkép között több népességi térkép is volt. Ezek közül talán a leghíresebb Teleki Pál „vörös térképe” (lásd ÉT/2011/31), amely ábrázolási módszerével a maga korában nemzetközileg is úttörő lehetett volna. Ám Teleki módszerét a térképet olvasók nagyobb része ma sem érti, ráadásul az ő térképéről is csupán a magyar etnikum feltűnő színét olvasták le Párizsban...

Kogutowitz Károly 1927. évi térképe historizáló stílusban készült

Az angol Lord Rothermere fellépése nyomán a megélénkülő nemzetközi érdeklődés a trianoni határok felülvizsgálatára vonatkozó magyar reményeket is táplálta.

Amár említett Kogutowicz Károly, a polgári térképkiadás magyarországi megalapítójának, Kogutowicz Manónak fia, a szegedi egyetem professzora, kitűnő térképszerkesztő volt. Az 1927-ben készült magyar és angol nyelvű nemzetiségi térképe – historizáló kerete és dekoratív kivitele mellett – módszertanilag is újat hozott, mert a többséget és a kisebbségeket egy-egy, azonban eltérő módszerrel mutatja be. A községek felületét az abszolút többség halványabb színével töltötte ki és ugyanezen szín sötétebb árnyalata mutatta a települések alakját. Ezzel az etnikumok földrajzi elterjedése mellett a térkép a népsűrűséget is jól szemlélteti. A kisebbségeket a felületeken elhelyezett, élénkebb színű körjelek mutatják. Ezek azonban a nemzetiségi lakosok számával és a település méretével is arányosak, így egymással nem összehasonlíthatók...

A két világháború közötti időszakban több magyar népességszerkezeti térkép keletkezett, így 1943-ban Rónai és Jakbfy Imre szerkesztette meg Közép-

Európa nemzetiségi térképét. Az Államtudományi Intézetben, majd 1941-től a Gróf Teleki Pál Tudományos Intézetben Rónai András (1906–1991) vezetésével még a második világháború alatt is folytatók a *Közép-Európa Atlasz* szerkesztésének munkálatai. Az intézet munkatársai 1945 márciusában gyorsnyomdai eljárással Balatonfüreden sokszorosítottak néhány angol és magyar nyelvű példányt az elkészült, hatalmas statisztikai anyagot összefoglaló műből. A népességi rész huszonegy lapon dolgozta fel a térség etnikai viszonyait. Külön térkép szemléltette a kisebbségeket, köztük a hivatalos statisztikák szerint a határon túl élő magyarokat. A cigányság ábrázolásához a szerkesztők a pontszórás módszerét választották, amely egyszerűen ábrázolja az etnikum elterjedését és a roma lakosság számát. A világháborút lezáró béketárgyalásokra készülő munka első kiadása csak 1993-ban látott napvilágot az *ELTE Térképtudományi Tanszékén* készült digitális térképekkel.

A Kárpát-medencében még mindegyik előforduló magyarság térképi ábrázolása az *MTA Földrajztudományi Kutatóintézetének* kutatócsoportja számára is fontos kutatóeszköz az etnikai térfolyamatok vizsgálata szempontjából. Az intézet munkatársai, Kocsis Károly igaz-

gató és Bottlik Zsolt kutató a magyarországi etnikai folyamatokat két, azonos méretarányú és ábrázolási módszerű térképlapon, 1941-re és 2001-re vonatkoztatva mutatták be. A korábbi, anyanyelvi adatokkal szemben az utóbbi népszámlálás adatai alapján a mappa már a főbb nemzetiségeket tünteti fel. A számítógéppel készült térképen a községek felületébe helyezett kördiagramok módszertanilag évszázados hagyományra mennek vissza, miközben az adatok a közelmúltat ábrázolják.

A technológia fejlődése ellenére a térképészet talán legnehezebb szakmai feladata ma is a népesség elterjedésének és számának *együttműködés* ábrázolása. Talán itt válik leginkább nyilvánvalóvá, hogy nincs egyetlen helyes módszer arra, hogy az adatokat képpé formáljuk: a térkép mindig különböző értelmezési lehetőségeket fejez ki. A népességszerkezeti térképeken az olvasó a kartográfiai ábrázolási módszerek szinte teljes arzenálját láthatja működés közben. A térképek hatalmát azonban különösen a magyarok nem feledhetik: a színes térképi foltokat összekapcsoló vagy elválasztó vonalak emberek, családok, népek és országok sorsát dönthetik el ma is...

TÖRÖK ZSOLT GYÖZŐ